

АНАЛІЗ РЕЗЕРВІВ РОСТУ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА

Розкрита суть резервів ефективності виробництва, приведена методика виявлення резервів ефективності виробництва, виявлені резерви підвищення ефективності промислового виробництва

Ключові слова: резерви ефективності виробництва, аналіз резерву

Постановка проблеми. Одним із важливих факторів підвищення ефективності і конкурентоспроможності промислового виробництва є використання його реальних і потенційних резервів. Робота з виявлення і використання резервів росту ефективності виробництва повинна бути цілеспрямованою і чітко організованою, носити активний характер, що вимагає розробки дієвого організаційного та методичного забезпечення. Для цього необхідно створити систему активного управління резервами росту ефективності виробництва на підприємствах та їх підрозділах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання про економічну сутність резервів виробництва піднімалося неодноразово, проте до теперішнього часу воно залишається дискусійним, що видно з аналізу робіт О.І. Амоші [1], І.Е. Мірошніченка [2], Х.В. Папенова [3], А.І. Абалкіна [4], Д.П. Богині, В.Ф. Андрієнка [5], Г.А. Пруденського [6], Б. Санти [7], В.Д. Фетісова та ін. Тому, перш ніж розробляти методологічні основи пошуку резервів підвищення економічної стійкості, необхідно уточнити поняття резервів як об'єкта дослідження, визначити властивості та ознаки, які виділяють резерви із ряду інших економічних явищ.

Мета дослідження полягає в уточненні поняття резервів виробництва, визначенні властивості та ознаки резервів, дати їх класифікацію, виявити реальні і потенційні резерви підвищення ефективності виробництва.

Викладення основного матеріалу. Слово "резерв" (французьке "reserve", від латинського "reservo" – зберігати) означає невикористані в даний момент з різних причин ресурси праці, виробничі потужності, матеріальні та фінансові ресурси.

Виконаний аналіз робіт, присвячених проблемі резервів, показав, що існують різні підходи до вирішення даної проблеми. Більшість економістів вважають, що резерви – це невикористані можливості підвищення ефективності виробництва. Це знайшло відображення в ряді типових методик аналізу резервів у виробництві, які були розроблені в 80-90 роки ХХ століття. Цієї точки зору придержуються вітчизняні і зарубіжні вчені в своїх наукових працях – А.І. Амоша, Х.В. Папенов, А.І. Абалкін, Д.П. Богиня, В.Ф. Андрієнко, Г.А. Пруденський, Б. Санта, В.Д. Фетісов, І.С. Мірошніченко. Цей підхід утвердився як альтернатива поглядам, які були характерні для економічних джерел і господарської практики другої половини ХХ століття. Згідно з ними, при аналізі та виявленні резервів вивчається не технологія виробництва, а його економічна сторона, яка знайшла відображення у обліку, тобто до резервів відносяться тільки підлеглі усуненню та зафіксовані у звітності перевитрати часу, матеріальних і фінансових ресурсів, що знаходить свої відображення у наукових працях Г.А. Пруденського, С.В. Мочерного, С. Марчишина, С. Палія, А.Г. Семенова, В. Сендрякова, Л.І. Кринської.

Трактування резервів як "невикористаних можливостей" дало змогу подолати подібне спрощення, а також внести в зміст резервів аспекти, пов'язані з техніко-організаційним і управлінським удосконаленням виробництва. Проте, і таке визначення, з одного боку, не є вичерпним та коректним, а з іншого - має широкий діапазон змістовних значень і представляє собою досить загальне уявлення. Про це свідчить те, що спроби конкретизувати тлумачення призвели до серйозних протиріч, коли суть предмету виводилася, виходячи із зовнішніх різномірних форм можливих сфер пошуку резервів, методів їх виявлення, умов реалізації, що

відмічається в наукових роботах В.П. Астахова, І.А. Бланка. Наслідком цього стало те, що було сформовано самостійний методологічний підхід, суть якого полягає в ототожненні процесу мобілізації значення терміну "резерви", проводиться диференціація витрат за рядом ознак.

Наприклад, пропонується відрізнити безумовні ("прямі") втрати, можливість недопущення яких беззаперечно, і умовні - перевитрати ресурсів понад допустимий рівень (їх умовність визначається залежністю розміру від вибраної бази зіставлення). Прихильником такого підходу є А.І. Абалкін, Б. Санта, О.П. Яковлева. Використання резервів у даному випадку пов'язується з усуненням втрат, які відносяться до обох груп. Відмінність втрат і резервів, які мають характер науково-технічного нововведення, визначається тільки з позиції інформаційного забезпечення пошуку, а не економічною суттю явищ. Ряд авторів А.І. Абалкін, Д.П. Богиня обґрунтовує інший варіант двоякого трактування втрат. Втрати, в широкому розумінні слова - це різниця між об'єктивно можливим організаційним рівнем наявних ресурсів і рівнем задоволення попиту. У вузькому розумінні – це частина продукту, створеного в різних галузях матеріального виробництва і, з тих чи інших причин, не реалізованого споживачем. Скорочення втрат розглядається як залучення в господарський обіг виробничих резервів. При цьому резерви знаходяться в прямій залежності від встановлених норм: якщо ресурси використовуються в межах встановлених норм, то резерви відсутні. Це призводить до ідентичності резервів і втрат. Таке ототожнення резервів і втрат не можна визнати правомірним в теоретичному плані. В практичному плані воно негативно впливає на наукову обґрунтованість аналітичної роботи з виявлення резервів росту продуктивності праці, ефективності виробництва та економічної стійкості і призводить до невинуватого економічного шляхів і методів їх пошуку. Іноді поняття резервів має два самостійних, логічно не пов'язаних значення: запас ресурсів і потенційні можливості удосконалення споживання ресурсів.

Другим підходом до визначення економічних резервів є розгляд їх як процес розвитку виробничої системи, що знаходить своє відображення в наукових працях Х.В. Папенова, Д.П. Богині. При цьому процес виникнення резервів вважається результатом взаємодії двох процесів: екстенсивного та інтенсивного. Таке трактування резервів носить поверхневий характер. Воно є абстрактним і тому не дає чітких методологічних орієнтирів ні прикладній економічній науці, ні господарській практиці. Крім того, екстенсивна та інтенсивна направленості характеризують відповідні типи розширеного відтворення, і їх взаємодія не є джерелом поступального відтворювального руху, хоча, безумовно, заміна екстенсивних форм і моделей виробничого розвитку інтенсивними сполучена з мобілізацією резервів. Проте, в даному визначенні підкреслюється динамічність співвідношення екстенсивних та інтенсивних факторів, що обумовлює їх нерівнозначну роль на кожному конкретному етапі економічного прогресу, а отже, і різні масштаби і можливості їх реалізації. Перехід в умовах ринку до переважно інтенсивного типу відтворення, як стійка однонаправлена тенденція, не дає, однак, жодного приводу вважати, що виробничі резерви можуть вичерпатися. Не відбудеться це тому, що об'єктивна основа резервів закладена в самому відтворювальному процесі, до якого б типу він не відносився.

Ще одним недоліком такого підходу є те, що трактування резервів як моменту розвитку продуктивних сил не дає змоги вийти на категорійний рівень узагальнення, а також упорядкувати і зіставити з цих позицій сформовані погляди на склад резервів. Очевидно, доцільно при визначенні резервів, як і будь-якого об'єктивного економічного явища, виходити із спільності відтворювального процесу, який в рівній мірі охоплює матеріальну основу виробництва і систему управління. Виробничі та управлінські зв'язки контрагентів, в основному, обумовлюють зміст процесу пошуку виробничих резервів, оскільки під їх впливом формується система економічних інтересів виробничих підрозділів, задаються цілі і умови реалізації цих інтересів. Слід підкреслити, що ступінь розкриття підприємством свого виробничого потенціалу в умовах ринку не може бути заданий йому із зовні, це завжди визначається практичними потребами самого підприємства, намаганням виробничого персоналу до реалізації оптимального (з урахуванням економічної ситуації) варіанту свого виробничого і соціального розвитку. З цієї точки зору, процеси виявлення і використання резервів безпосередньо відображають економічні інтереси на основі усвідомлених цілей і умов господарювання. Таким чином, можна стверджувати, що резерви як економічна категорія виражають оптимальне використання виробничих ресурсів для забезпечення конкурентоспроможності і економічної стійкості.

Пошук резервів повинен здійснюватися на базі використання інвестиційних резервів, які відображають інноваційний прогрес, і безінвестиційних, які відображають організаційно-економічний, управлінський і соціальний прогрес. Сучасний етап розвитку економічної науки і господарської практики вимагає нових, більш глибоких розмежувань економічних понять і форм їх вираження в повсякденній діяльності промислових підприємств. В повній мірі це відноситься до внутрішньовиробничих резервів - економічної категорії, яка була введена в науку і господарську практику Г.О.Пруденським.

Під внутрішніми виробничими резервами, зокрема під резервами зростання економічної ефективності підприємств, в господарській практиці слід розуміти ще невикористані можливості зростання продуктивності і покращення показників виробництва, які пов'язані з оптимальним використанням виробничих ресурсів для досягнення цілей виробничої діяльності.

Резерви промислового виробництва - це різниця між фактичними витратами ресурсів для досягнення мети виробництва і оптимальним їх використанням для досягнення тієї ж мети. Дане визначення резервів виходить з того, що завжди існує більш простий і ефективний спосіб досягнення цілей виробництва. Завдання менеджменту полягає в тому, щоб активно і постійно здійснювати такий пошук. Покращено може бути все, що нижче досконалості, але досконалість дуже складно уявити, ще складніше її досягнути.

Запропоноване визначення резервів виробництва має наступні переваги: 1) резерви виробництва не ототожнюються з втратами; 2) резерви не пов'язані з нормами витрат ресурсів; 3) резерви не пов'язані з інтенсивним і екстенсивним розвитком виробництва; 4) активний підхід до постійного пошуку резервів; 5) пошук резервів виробництва повинен здійснюватися на всіх стадіях виробничого процесу і на всіх рівнях управління; 6) оптимальне виявлення резервів виробництва можливо тільки при концепції активної організації виробництва, праці і управління; 7) дає змогу найбільш повно розкрити можливості виробничого персоналу; 8) пошук резервів не має ніяких меж; 9) основна мета пошуку резервів виробництва - це постійна направленість на мінімізацію витрат всіх видів ресурсів для досягнення цілей виробництва.

Безінвестиційними резервами слід вважати резерви, які не вимагають значних капітальних вкладень. До них відносяться: організаційні, управлінські, економічні і соціальні. На рис. 1 і 2 наведена класифікація внутрішньовиробничих резервів росту ефективності виробництва.

Рис. 1. Класифікація внутрішньовиробничих резервів підвищення ефективності виробництва на промислових підприємствах

Для спрощення реалізації, безінвестиційні резерви слід розділити на дві групи: реальні і потенційні. Під реальними слід розуміти резерви, використання яких не потребує проведення спеціальних організаційно-технічних та соціально-економічних заходів, а також залучення спеціальних інвестицій. До потенційних резервів підвищення економічної стійкості відносяться резерви, реалізація яких потребує проведення спеціальних організаційно-технічних і соціально-економічних заходів і залучення значних додаткових інвестицій.

На промислових підприємствах існують великі і невикористані резерви зниження витрат виробничих ресурсів. Без використання цих резервів продукція вітчизняних підприємств не може бути конкурентоспроможною, а Україна не може бути конкурентоспроможним членом Європейського Союзу. Аналіз світового досвіду показує, що без підвищення продуктивності та ефективності виробництва жодна країна не змогла вийти з економічної кризи. Тому головним завданням економіки України на сучасному етапі є вирішення проблеми підвищення продуктивності

праці, ефективності виробництва та забезпечення економічної стійкості підприємств. Найбільш радикальним шляхом вирішення даної проблеми є комплексне

впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку виробництва, корінне оновлення основних фондів, перехід до нових, екологічно безпечних технологій.

Рис.2. Класифікація безінвестиційних резервів, підвищення ефективності виробництва на промислових підприємствах

Економічні обставини в Україні не сприяють вкладенню в промисловість ні великих власних, ні іноземних капіталів. Власних коштів більшості підприємств на технічне переозброєння і реконструкцію також не вистачає - позначається спад виробництва, низька рентабельність, високі податки. Високі рівні банківських процентних ставок є бар'єром для використання кредитів на виробничі інвестиції. Єдиним виходом для забезпечення конкурентоспроможності

промислового виробництва в сучасних умовах є пошук і використання безінвестиційних резервів підвищення ефективності виробництва і, в першу чергу, росту продуктивності праці.

Основною причиною низької конкурентоспроможності вітчизняних підприємств є те, що на одиницю продукції витрачається значно більше виробничих ресурсів, ніж в промислово-розвинутих країнах. Це наочно видно з даних, що наведені в табл. 1 і 2.

Таблиця 1. Витрати ресурсів на виробництво одиниці промислової продукції у відсотках (2007 р.)

Країна	Паливо та електроенергія	Матеріали	Праця	Основні фонди
США	100,0	100,0	100,0	100,0
Японія	65,5	90,5	120,5	100,5
Німеччина	82,5	105,5	162,5	125,5
Франція	70,5	100,0	170,0	135,5
Англія	70,5	115,0	187,5	137,5
Італія	64,5	95,5	191,5	150,5
Росія	300,0	225,0	385,0	190,5
Україна	320,0	250,0	400,0	260,0

Таблиця 2. Витрати на випуск продукції вартістю 100 доларів в доларах (розраховано за паритетами купівельної спроможності валют) в 2007 р.

Країна	Паливо та електроенергія	Матеріали	Заробітна плата	Амортизація	Разом
США	8,5	56,5	24,0	4,0	93,0
Японія	5,5	51,0	29,0	4,0	89,5
Німеччина	7,0	59,5	39,0	5,0	110,5
Франція	6,0	56,5	41,0	5,5	109,0
Англія	6,0	65,0	45,0	5,5	121,5
Італія	5,5	54,0	46,0	6,0	111,5
Росія	25,0	127,5	93,0	7,5	253,0
Україна	27,0	141,5	96,3	10,3	275,1

В табл. 3 приведені розрахункові реальні і потенційні резерви збільшення обсягів виробництва продукції на машинобудівних підприємствах Житомирської області.

Таблиця 3. Реальні і потенційні резерви збільшення обсягів виробництва продукції на машинобудівних підприємствах Житомирської області

Найменування фактора	Резерви, %	
	реальні	потенційні
1. Раціональне використання фонду календарного і робочого часу, P ₁	20-30	30-50
2. Підвищення рівня ритмічності роботи, P ₂	20-25	25-30
3. Раціоналізація системи управління, P ₃	5-10	10-15
4. Впровадження інновацій, P ₄	25-30	30-35
5. Впровадження системи управління продуктивністю праці, P ₅	10-15	15-20
Разом, $\sum P_i$	80-110	110-150

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах ринкової економіки конкурентоспроможність та економічна ефективність промислових підприємств неможлива без використання резервів виробництва. З цією метою на промислових підприємствах необхідно створити дієвий економічний механізм управління резервами виробництва. На першому етапі доцільно створити паралельно з діючою організаційною структурою підприємства тимчасову організаційну структуру управління виявленням і реалізацією резервів виробництва.

Список використаної літератури:

1. Амоша О.І. Інноваційне оновлення техніко-технологічної бази промислового виробництва в енергетичних засадах: теорія і практика / О.І.Амоша, І.П.Тулєєв, Г.З.Шевцова // Економіка промисловості. – 2007. – № 1(36). – с.3-9. 2. Мірошніченко І.Е. Основні підходи до класифікації резервів росту продуктивності праці підприємств з різним типом виробництва / І.С.Мірошніченко // Вісник економічної науки України. – 2007. – № 1 (II). – с. 94-99. 3. Гапенів Х.В. Резерви общественного производства: вопросы теории и практики /

Х.В. Папенів. - М.: Изд-во МГУ, 1985. - 143 с. 4. Производительность общественного труда: сущность, роль, факторы роста [А.И.Абалкин и др.]. - М.: Мысль, 1987. - 259 с. 5. Производительность труда: факторы и резервы роста / [Д.П.Богиня, В.Ф.Андрієнко, В.П.Бабич и др.]. - К.: Наукова думка, 1983. - 231 с. 6. Пруденский Г.А. Проблемы рабочего времени / Г.А.Пруденский. - М.:Наука, 1972. - 335 с. 7. Санта Б. Инновация как средство экономического развития / Б.Санта. - М.:Прогресс, 1990. - 573 с. 8. Фетисов В.Д. Рост эффективности без инвестиций / В.Д.Фетисов. - М.:Экономика, 1985. - 95 с.

ПРОЦЕНКО Наталія Борисівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Житомирського державного технологічного університету.

ПИСАРЕНКО Борис Андрійович – кандидат технічних наук, доцент кафедри економіки Житомирського державного технологічного університету.

Надійшла до редакції: 01.04.12 р.